

**РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У ГАЛУЗЯХ
СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СЕЛА**

Є.С. Лавренюк, канд. екон. наук;

Ю.Й. Штробля, аспірант

Ужгородський національний університет

Стаття присвячена оцінці стану трудових відносин у галузях сфери нематеріального виробництва, тобто соціальної сфери села у Закарпатській області. Розглянені проблеми подальшого розвитку соціальної інфраструктури та зайнятості населення у соціальних галузях.

***Ключові слова:** трудові відносини, розвиток соціальної інфраструктури, соціальна сфера.*

ВСТУП

В умовах ринкових трансформаційних процесів ефективність соціально-трудова відносин на селі значною мірою визначається станом галузей соціальної інфраструктури, результати функціонування якої проявляються в рівні загальної і професійної освіти, культури, здоров'я, фізичного розвитку людини, загальній тривалості життя людини та її трудоактивного віку, величині вільного часу, структурі його використання. Соціальна інфраструктура, до складу якої входять освіта, охорона здоров'я, громадське харчування, житлово-комунальне господарство, рекреація, культура, здійснює безпосередній вплив на формування і відтворення людського потенціалу. З другого боку, досвід розвинутих країн світу переконує, що соціальна інфраструктура стає основною сферою людської діяльності. Наприклад, у США у сфері соціальних послуг зайнято близько 70 відсотків усіх найманих працівників і створюється понад 60 відсотків ВВП. В Закарпатській області ці показники набагато нижчі і становлять 23,6% зайнятого населення. Врахування загальноосвітніх тенденцій у міжгалузевому та міжсекторному перерозподілі трудових ресурсів підвищує науковий інтерес до аналізу соціально-трудова відносин у галузях соціальної інфраструктури, в тому числі і на селі. Винесення соціально-трудова відносин у сфері соціальної інфраструктури як самостійного об'єкта дослідження обумовлено специфікою і характером праці зайнятих у нематеріальному виробництві. Ці особливості полягають насамперед у тому, що витрати праці в галузях соціальної сфери сприяють підвищенню її продуктивності в матеріальному виробництві завдяки зростанню освітньо-кваліфікаційного рівня, культури, зміцненню здоров'я людей.

Розвиток сфери послуг розширює можливості для підвищення кваліфікації, виховання дітей і збільшення вільного часу, що в кінцевому результаті впливає на ефективність живої і уречевленої праці. З цього стає очевидним, що від темпів, масштабів і ефективності галузей соціальної інфраструктури в кінцевому результаті залежить перспектива розвитку кожного сільського населеного пункту, стан локального ринку праці і зайнятості населення. Однак, незважаючи на певні досягнення в розвитку соціальної інфраструктури села до початку реформ, в цілому по Україні і її регіонах вона була слабо розвинута, оскільки фінансувалася за залишковим принципом. З початком реформ становище в багатьох галузях соціальної сфери погіршилося. На селі практично припинилося будівництво соціальних закладів, іде процес згортання діяльності функціонуючих культосвітніх, шкільних та дошкільних установ, припинили свою діяльність у більшості сільських населених пунктах

підприємства громадського харчування, побуту, зникла книжкова торгівля, що негативно вплинуло на трудові відносини.

Проблеми розвитку трудових відносин та соціальної інфраструктури сільських територій досліджені такими вченими, як К.І. Якуба [1], Гнибіденко І.[2], Онищенко О. та Юрчишина В.[3], Павлова О.І. [4,5], Прокопа І. [6], Садова У.[7] та іншими.

Метою даного дослідження є аналіз стану трудових відносин у галузях соціальної інфраструктури сільської місцевості Закарпатської області.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз стану соціально-трудоових відносин стає можливим за умови структуризації об'єктів соціальної сфери, що склалися на селі в області. Таке групування дозволяє з'ясувати основні тенденції у сфері праці у галузевому зрізі. Соціальна інфраструктура на селі включає:

- культурно-освітні заклади, бібліотеки, сільські музеї, виставки (в тому числі державні й ті, що діють на громадських засадах), клуби, центри дозвілля;

- медичні заклади (в тому числі поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо);

- заклади кіно;

- торгову мережу - книжкові магазини, кіоски;

- санаторно-курортні заклади, туристичні бази та бази відпочинку.

Найвища питома вага зайнятих у соціальній сфері села припадає на освітні та медичні сільські заклади. Ці сфери соціальної інфраструктури функціонують переважно на засадах державної форми власності, що визначає специфіку соціально-трудоових відносин у цих галузях, найважливішими з яких є:

- скорочення загальної кількості працюючих лікарів усіх спеціальностей з 5200 осіб у 1995 році до 5100 осіб у 2008, на тлі зменшення чисельності працюючих лікарів у Воловецькому районі – на 11 осіб, Великоберезнянському – на 11 осіб, Міжгірському – на 3 особи, Рахівському – на 5 осіб;

- скорочення чисельності середнього медичного персоналу в сільській місцевості;

- значне збільшення кількості наявних лікарняних ліжок, особливо в гірських районах області. Так, станом на 01.01.2009 року кількість лікарняних закладів по області знизилася на 1 000 одиниць у порівнянні з попереднім 2008 роком, кількість лікарняних ліжок збільшилася на 100 одиниць, кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів зменшилася на 8 одиниць (див. табл.2.).

Близькі за своїм характером трудові відносини сформувалися в закладах освіти. На фоні скорочення чисельності учнів у середніх закладах освіти в переважній більшості районів області має місце ріст чисельності учителів у деяких середніх закладах. За період з 1995 по 2008 рік кількість вчителів збільшилася на 2600 чоловік. Кількісне зростання чисельності працюючих у системі освіти підтримується низьким рівнем оплати праці.

Другою характерною рисою на освітньому ринку праці є скорочення зайнятості в дошкільних закладах, особливо сільських. За період з 1995 по 2008 рік відбулося масове закриття дошкільних закладів з 613 одиниць до 528 одиниць (у 1995 та 2008 роках відповідно) (див.табл.3.). Найбільше їх скорочення відбулося у Великоберезнянському – 14, Воловецькому – 23, Міжгірському - 18, і лише у Рахівському районі відбулося незначне скорочення їх чисельності з 36 до 34 одиниць у 1995 та 2008 роках відповідно. Закриття дошкільних закладів посилило

соціальне напруження на локальних ринках праці і спричинило певний ріст безробіття у відмічених районах, особливо серед осіб жіночої статі, оскільки саме жінки становлять основу зайнятих у цій сфері.

Таблиця 1 - Динаміка розвитку медичних кадрів у Закарпатській області (1995-2008 роки)

Рік	Кількість лікарів усіх спеціальностей		Кількість середнього медичного персоналу	
	Всього, тис.	На 10 000 населення	Всього, тис.	На 10 000 населення
1995	5,2	40,6	13,5	105,4
1996	5,2	40,2	13,5	105,6
1997	5,1	40,1	13,5	105,4
1998	5,2	40,4	13,3	104,2
1999	5,2	40,5	13,4	105,0
2000	5,2	40,6	13,1	103,1
2001	5,1	40,9	13,1	104,4
2002	5,2	41,6	13,1	105,0
2003	5,2	41,8	13,4	107,4
2004	5,3	42,3	13,3	106,5
2005	5,2	42,1	12,9	104,1
2006	5,3	42,5	12,5	100,3
2007	5,1	40,8	11,8	95,4
2008	5,1*	41,2*	11,5	92,3

* Без зубних лікарів (дантистів)

Таблиця 2 - Динаміка розвитку лікарняних закладів у Закарпатській області (1995-2008 роки)

Рік	Кількість лікарняних закладів, тис.	Кількість лікарняних ліжок, всього, тис.	Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць
1995	88	14,0	270
1996	90	13,8	272
1997	81	12,2	273
1998	69	11,0	274
1999	71	10,7	272
2000	71	10,8	284
2001	69	10,8	298
2002	65	10,8	294
2003	65	10,6	295
2004	69	10,5	304
2005	69	10,2	306
2006	72	10,2	321
2007	72	10,1	324
2008	71	10,2	316

Таблиця 3 - Дошкільні заклади Закарпатської області (1995-2008 рр.)

Рік	Кількість закладів, одиниць	У них місць, одиниць	Кількість дітей у закладах, осіб	Охоплення дітей закладами, у % до кількості дітей відповідного віку
1	2	3	4	5
1995	613	38968	31360	29
1996	566	37742	25755	25
1997	533	36006	23077	24
1998	514	34512	22128	24
1999	507	26705	21972	25
2000	505	25260	20074	25
2001	497	26002	21661	26
2002	498	26405	23645	29
2003	501	26957	24675	30
2004	500	26504	25587	35
2005	506	26881	26921	37
2006	518 ¹	27272	29032	40
2007	521 ¹	27631	30526	40
2008	528 ¹	28015	32807	42

Такий висновок підтверджується тендерним аналізом сільських безробітних, за яким 2/3 незайнятих припадає на осіб жіночої статі. Не вирішує проблеми розширення зайнятості в сільській місцевості запровадження 12-річного терміну здобуття повної загальної середньої освіти.

У структурі галузей сільської соціальної інфраструктури важливе місце займають культосвітні заклади. Головною особливістю соціально-трудових відносин у культурній галузі є двоїстий характер впливу ринкових відносин на їх функціонування. Ця суперечність обумовлює специфіку попиту на працю в закладах культури на селі. З одного боку, він залежить від динаміки створення нової культурної інфраструктури, пов'язаної з розвитком підприємництва, комерціалізацією діяльності. А з другого - попитом на роботу силу тієї "негнучкої" частини культурної сфери, для якої ринкові механізми неприйнятні і яка потребує повної державної опіки. Мова йде про зайнятість у закладах культури, що перебувають у державній власності, тобто працюючих у сільських клубах, бібліотеках, музеях, кінопрокаті і т.д.

Ринкова адаптація закладів культури в умовах обмеженості бюджетного фінансування націлює їх діяльність на необхідність залучення позабюджетних коштів. Завдяки збільшенню платних послуг закладами культури в 2000 році зароблено 2 млн грн. Однак у сільській місцевості перехід на самоврядування культосвітніх закладів вкрай обмежений. Для прикладу, якщо в м. Мукачеві з розрахунку на одного жителя надано платних послуг на 2 грн 27 к., то у Великоберезнянському, Іршавському, Рахівському районах - менше 70 копійок.

У найскладнішій ситуації опинився некомерційний сегмент галузі культури, для якого характерна низька ціна праці та якість робочих місць через недостатній розвиток матеріально-технічної бази, зумовленої слабким фінансуванням галузі. Як наслідок, відбувається процес

закриття культосвітніх установ, що супроводжується зменшенням чисельності працюючих у державному секторі культури .

Проведений аналіз соціально-трудових відносин у сфері культури вказує на глибокі суперечності, що склалися у сфері зайнятості культосвітніх працівників і вирішення яких вимагає формування ефективного механізму державного регулювання галуззю. Його складовими повинні стати:

- державна підтримка сільських закладів культури;
- встановлення державного замовлення на підготовку кадрів для сільських клубних установ, що дасть можливість впливати на пропозицію праці в галузях культури;
- встановлення рівня оплати праці працівників сільських культосвітніх установ не нижче межі малозабезпеченості;
- вжиття превентивних заходів, спрямованих на недопущення скорочення мережі сільських закладів культури;
- стимулювання зайнятості в галузях культури за рахунок розвитку приватних закладів, діяльність яких спрямована на культурне обслуговування населення.

Реалізація відмічених заходів визначатиме перспективу розвитку сільської соціальної інфраструктури, рівень освіченості та культури сільського населення. На цьому робиться особливий наголос, тому що сьогодні інвестиційно-туристична інфраструктура — мотелі, кемпінги, майданчики відпочинку, пішохідний туризм.

Відмічені процеси трансформуються на сферу соціально-трудових відносин та ринок праці. Ці процеси мають суперечливий характер і однозначно оцінені бути не можуть.

Домінантою трудових відносин у сфері послуг є скорочення числа зайнятих. За період з 1995 по 2008 рік чисельність зайнятих наданням невиробничих видів побутового обслуговування зменшилася на 33,1 %, що є свідченням скорочення попиту на працю у сфері послуг. За останній час намітилася тенденція до зменшення питомої ваги молодих людей, зайнятих наданням невиробничих видів побутового обслуговування. Лише за останні три роки молодіжний сегмент зайнятості в цій галузі скоротився на 27 тис. осіб. Як наслідок, середньорічна кількість працівників, зайнятих наданням невиробничих видів побутових послуг, зменшилася із 2,0 тис. до 0,7 тис. Зменшення чисельності зайнятих супроводжується зниженням професійно-кваліфікаційного рівня. У структурі штатних працівників лише 12,1 відсотка закінчили вищі навчальні заклади III та IV рівня акредитації, тобто у сфері послуг використовується робоча сила в основному невисокої якості.

Про низьку ефективність використання робочої сили свідчать значні втрати робочого часу, які з розрахунку на одного працюючого в 2008 році становили 213 год., а коефіцієнт використання табельного фонду робочого часу в галузі - 0,82 %. Ситуація у сфері зайнятості характеризується наявністю прихованого безробіття, про що свідчать дані про кількість осіб, які знаходилися у відпустках з ініціативи адміністрації, та число тих, що працювали в режимі неповного робочого дня, тижня. Правда, останніми роками намітилася тенденція до зменшення кількості працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості із 1702 чоловік у 1998 році до 1107 чоловік - у 2008 році. Посилення невідповідності між попитом і пропозицією праці в галузі зумовлене звільненням працівників, особливо осіб, які займали робочі місця - 23,7 % від загальної кількості звільнених у 2008 році, та жінок, питома вага яких у складі звільнених склала 39,5 %. На відміну від аналізованих галузей соціальної інфраструктури заробітна плата працівників, зайнятих у сфері побутових послуг, є вищою від загальнообласного рівня на 7,9 % [8].

Проведений економічний аналіз впливу сфери послуг на трудові відносини показав, що основною причиною, яка звужує сферу зайнятості на ринку послуг, є низька купівельна спроможність сільського населення. Моніторинг соціально-трудова відносин сільського населення області свідчить, що їх додатково ознакою є зниження ціни праці, яка веде до скорочення попиту перш за все на продукти харчування високої якості. Переважна більшість сільського населення не може придбати товари тривалого користування, практично не користується послугами ательє, хімчисток та іншими побутовими послугами, що веде до припинення їх діяльності та скорочення чисельності працюючих у сфері послуг.

ВИСНОВКИ

Відмічені негативні процеси трансформувалися на соціально-трудова відносини в соціальній сфері, оскільки на фоні кризових явищ відбувається деградація загальної і професійної освіти. Цей процес відбувається в кількох напрямках - різко знижується престиж кваліфікованої праці, що супроводжується її перерозподілом в інші сфери виробництва, погіршенням професійно-кваліфікаційної структури кадрів, зменшенням чисельності працюючих у сільських школах, вчителів чоловічої статі, скороченням кількості функціонуючих вищих навчальних закладів I і II рівня акредитації, що готують в основному кваліфіковані кадри для села. Дослідження тенденцій і проблеми оплати праці показало, що вона практично припинила виконувати свої основні функції - розширеного відтворення робочої сили та стимулювання праці. Сьогодні вона фактично перетворилася у варіант соціальної допомоги працівникам соціальної сфери. У результаті цього в механізмі регулювання трудових відносин підірвано один із найпотужніших важелів мотивації трудової діяльності. небезпека такої ситуації зумовлена тим, що згорання соціальної інфраструктури на селі супроводжується вимиванням інтелектуальної праці, звуженням можливостей застосування висококваліфікованої праці, в результаті чого село позбавляється живильного середовища для її відтворення, прирікаючи себе на безперспективність.

З іншого боку, підтверджується теза про те, що ринкова система сама по собі не може вирішити всіх проблем, особливо тих, що стосуються галузей соціальної сфери. Такий висновок підтверджується власним досвідом реформування української економіки. Із цього випливає необхідність підвищення ролі держави та її відповідальності за стан функціонування соціальних галузей, особливо в сільській місцевості.

У нинішніх умовах економічного поступу державне регулювання соціальної сфери села необхідно здійснювати за регіональним принципом при диференційованому підході до різних типів сільських поселень. Основними пріоритетами розвитку сільської соціальної інфраструктури повинні стати: відновлення обсягів житлового будівництва шляхом стимулювання і підтримки індивідуальних забудовників, розвиток комунального і дорожнього господарства, збереження культурно-освітніх установ з відповідною підготовкою кадрового персоналу для їх обслуговування. Новостворені комерційні структури повинні зберегти соціальні заклади з компенсацією своїх затрат на їх утримання за рахунок одержаного прибутку, а в окремих випадках і бюджетних коштів. Вкрай важливим завданням органів місцевого самоврядування є підтримка приватних і кооперативних форм організацій і підприємств, які здійснюють комунальне, побутове і торгове обслуговування сільського населення.

Невід'ємним елементом державної політики в розвитку сільської інфраструктури є бюджетне фінансування. Державні органи повинні

змінити порядок інвестування сіл. Це зумовлено тим, що на практиці дуже часто трапляються випадки, коли державні кошти, які виділяються для розвитку соціальної інфраструктури сіл, нерідко осідають у містах та районних центрах. Необхідно змінити порядок виділення і використання цих коштів, сконцентрувавши їх у бюджетах органів місцевого самоврядування.

Таким чином, становлення нових форм господарювання в умовах ринкової трансформації сільської економіки вимагає нових підходів до проблеми соціального розвитку з тим, щоб призупинити його деградацію, не допустити розвалу його інтелектуального потенціалу як соціальної бази відродження села.

У подальших наукових дослідженнях будуть висвітлені проблеми розвитку сфери обслуговування та послуг.

SUMMARY

The article is devoted to the estimation of the state of labour relations in industries of sphere of immaterial production, that social sphere of village in the Transcarpathian region. Also the article deal with the problems of subsequent development of social infrastructure and employment of population in social industries.

Key words: labour relations, development of social infrastructure, social sphere.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій / К.І. Якуба // Вісн. аграр. науки. — 2007. — № 6. — С. 73-75.
2. Гнибіденко І. Маргіналізація сільського населення як фактор соціальної безпеки держави / І. Гнибіденко // Україна: аспекти праці. — 2004. — № 2. — С. 17 – 22.
3. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. — 2006. — № 10 (539). — С. 4 – 13.
4. Павлов О.І. Модель сільського розвитку в Україні та її відповідність стандартам Європейського Союзу / О.І. Павлов // Статистика України. — 2006. — № 3 (34). — С. 96 – 100.
5. Павлов О. Парадигма сільського розвитку / О. Павлов // Економіка України. — 2006. — № 7 (536). — С. 41 – 48.
6. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. — 2007. — № 6 (547). — С. 50 – 59.
7. Зелінська Г.О. Регіональні особливості формування, оцінювання та використання людського капіталу / Г.О. Зелінська, У.Я. Садова, Я.С. Витвицький, М.О. Данилюк. - Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2006. - 124с.
8. Головне управління статистики у Закарпатській області. Електронний ресурс: <http://www.stat.uz.ua>

Надійшла до редакції 16 листопада 2009 р.